

Continguts i programació didàctica del tema «El turisme a les Illes Balears»

Climent PICORNELL BAUZÀ

Jaume SERVERA NICOLAU

Macià BLÀZQUEZ SALOM

*Geògrafs. Departament de Ciències de la Terra
(Geografia i Geologia) de la Universitat de les Illes Balears.*

Introducció

Les xifres mundials dels negocis del turisme, viatges i oci (TVO) són superiors als 250.000 bilions de pessetes i donen feina a més de 100 milions de persones. En aquest sector del TVO hi treballa més gent que en l'agricultura, la indústria d'automoció, l'electrònica, la siderúrgia i la indústria tèxtil, totes juntes.

El Mediterrani acull en la actualitat més del 30% del turisme internacional. Nogensmenys el seu tractament, estudi i procés de reflexió en Geografia, és encara molt petit, suposam que perquè es tracta d'activitats que s'han desenvolupat en aquests últims decennis.

A les Illes Balears el turisme és un fenomen d'una intensitat aclaparadora i que ha provocat uns impactes i uns canvis, que ens fan parlar de les Illes Balears d'abans i després del turisme com de dues realitats totalment diferenciades. Així i tot el tractament del fenomen turístic als llibres de didàctica és pràcticament inexistent o residual, i en canvi l'agricultura rep una excessiva importància. Per tal de posar remei a aquesta problemàtica, hem anat dissenyant una didàctica del turisme a les Illes Balears, implementada ja en diversos grups.

0. El context socio-econòmic

No hi ha cap dubte que avui el turisme és l'eix articulador a les Illes Balears, tant de les bases demogràfiques de l'espai humanitzat i de la distribució dels assentaments hu-

mans, com de la territorialització de les activitats econòmiques, de l'urbanització i de l'ordenació del territori. El turisme, que es presenta com un fet triomfalista, ha provocat uns ràpids i importants canvis dins la societat illenca, donant lloc a un procés que s'ha batiat amb el nom de «balearització». Aquest mot que amaga, al darrera d'ell, una sèrie de pros i de contres, econòmics, polítics i culturals, ha condicionat la realitat social que vivim avui a les nostres illes.

La degradació medio-ambiental, la dependència del monocultiu turístic, l'estacionalitat del turisme i en conseqüència l'atur, i per altra banda, el ràpid enriquiment d'un sector de població i l'aparició de fortes bosses de pobresa són característiques de la conseqüència d'un fort i desequilibrat desenvolupament econòmic. A més de tot això, el procés de transformació d'una economia tradicional en una economia terciaritzada ha tingut un clar signe d'economia colonial, marcat per la producció especulativa i per la transferència dels beneficis al capital exterior, moltes vegades articulat per multinacionals conegudes per *Tours Operators*.

A les Balears, a part de la importància que té el turisme com a font de riquesa i motor de la seva economia, hi ha una part de la societat que utilitza i consumeix el seu propi oci. Aquest fet encara ajuda més a agreujar l'equilibri entre població i recursos. La solució a la problemàtica que envolta les Illes Balears i el seu futur turístic no és senzilla, ara bé, creiem que una primera passa està dins la labor que poden desenvolupar els professionals de la docència, donant a conèixer els pros i contres del fenomen turístic. Per tal de facilitar els coneixements per dur endavant aquesta tasca, fem la proposta del següent programa:

1. Què és el turisme?

Conceptes d'oci, vacances i turisme.

Importància del turisme a les Illes Balears. Principal font generadora de riquesa. Relació del turisme de masses i les Illes Balears: concepte de «balearització».

El turisme i el seu lloc al Sector Terciari: oferiment de serveis (allotjament, restauració esbarjo, diversió, esports, comercials, transports, informació, etc.).

2. Evolució històrica de l'activitat turística a les Balears

El segle XIX i el seus viatgers: il·lustrats, aventurers, espies, refugiats polítics entre altres. L'Arxiduc Lluís Salvador, George Sand... Inauguració, a mitjans del s. XIX, de la primera línia marítima a vapor entre Palma i Barcelona.

1900-1936, de primeres de segle fins la Guerra Civil: Apareix un vertader turisme, encara que de minories. Primers hotels de luxe (Gran Hotel, 1903), primeres institucions per a l'atracció de turistes (Foment de Turisme, 1905).

1936-1950, caracteritzat per la guerra i postguerra: Tant a Espanya (Guerra Civil, 1936-1939) com a Europa (II Guerra Mundial, 1939-1945), paralització del fenomen. Campaña de la «lluna de mel a Mallorca». Bases per la creació d'una classe empresarial hotelera.

1950-1960, començament del fenomen anomenat turisme de masses i canvi estructural en l'economia de les Illes Balears: Augment del nivell de vida i del poder adquisitiu a l'Europa Occidental, que van tenir una gran transcendència al sector turístic.

Les vacances pagades legislades (OIT, 1936), aparició de les primeres companyies de vols xarter i la diferència entre el cost del nivell de vida a Espanya, més baix que a l'Europa Occidental, fan molt rendibles les vacances al nostre Estat. Tot això, acompanyat del «Plan de Estabilizació» de 1959 per a alliberar l'economia, fins ara autàrquica, assentarem les bases per a una nova etapa coneguda com el «boom turístic».

1960-1973, període conegut com el primer «boom turístic»: caracteritzat per la pèrdua de mà d'obra i l'especialització de l'agricultura mallorquina.

El creixement del sector turístic crea 100.000 nous llocs de treball, dels quals un 90 % pertanyen a serveis i a la construcció, ocupats en la seva majoria per la població immigrant. Ja en 1967 la demanda supera l'oferta turística. La manca de previsió de l'empresari illenc i dels intermediaris a l'estranger provoquen un creixement caòtic. Aparició dels **Tours Operators**. Dins aquest període es creen més de 140.000 places hoteleres. L'increment de la demanda és del 793 %, passant de 400.029 turistes l'any 1960 a 3.573.238 l'any 1973.

1973-1976, crisi econòmica dels països occidentals: amb la consegüent caiguda de la qualitat i quantitat de la demanda. Aparició del fenomen de l'atur.

1976-1986, s'inicia un procés de recuperació, «segon boom turístic»: que es caracteritza per l'augment de la demanda i el creixement del turisme en «apartaments».

Entre 1976 i 1986 l'increment en la demanda és del 53 %, passant de 3.799.756 turistes el 1976 a 5.812.900 el 1986. Dins els darrers anys s'ha produït una degradació de la planta hotelera, i per altra part, una caiguda dels preus per mantenir la competència internacional (Turquia, Tunísia, Marroc, Grècia ....).

3. El fenomen turístic

El mercat de l'oferta i la demanda. Turisme de masses com a solució per a mantenir l'ocupació de la infraestructura hotelera.

3.1. La demanda turística

Consisteix en l'estudi dels viatgers que arriben a les Illes, tant en el seu aspecte quantitatiu com qualitatiu.

Dins la quantificació de la demanda distingim entre: demanda externa i demanda interna.

Els aspectes qualitius són: la procedència, l'edat i la professió. Les despeses dels turistes.

Les motivacions i incentius. Causes de l'elecció de les Illes Balears com lloc de preferència del turisme europeu.

3.2. L'oferta turística

Són els serveis que l'empresari ofereix al turista. Podem distingir entre l'oferta bàsica i complementària.

Oferta bàsica té com unitat bàsica de quantificació la plaça hotelera (hotels, apartaments, campings, etc.).

Oferta complementària (restaurants, cafeteries, discoteques, camps de golfs, excursions programades, etc.).

3.3. Localització de les activitats turístiques

El fenomen turístic ha comportat una marcada litoralització dels centres de producció i consum de les illes. El procés urbanitzador ha tingut un major desenvolupament al litoral. Això ho podem constatar a les estadístiques de distribució de l'oferta turística (quantificada en places hoteleres) per termes municipals, que ens dona tres zones molt ben definides: Badia de Palma, Badia d'Alcúdia i Costes de Llevant.

3.4. La intermediació

Que mediatitza la demanda cap a determinats tipus d'oferta mitjançant la publicitat i l'oferiment de **paquets turístics**, en els quals inclouen el desplaçament, allotjament, etc.

El paper dels agents intermediaris és fonamental per al turisme actual; aquests agents són les agències de viatges i els *tours operators*. Ambdós organitzen i gestionen el turisme noliejant avions (vols xarter), acordant l'ocupació de l'hotel, ocupant el temps del turista durant la seva estada en la destinació (oferta complementària). La seva diferència radica en que els *Tours Operators* creixen fins arribar a controlar companyies de vols xarter, agències de viatges i fins i tot cadenes d'hotels, de manera que aconsegueixen el control del procés turístic.

3.5. El turisme i el món laboral

La mà d'obra que treballa en el turisme està formada en la seva majoria per immigrants, i sofreix el problema de l'estacionalitat.

La immigració: etapes, procedència, integració.

L'estacionalitat i l'atur.

Les condicions de treball i la seva organització.

3.6. Tipus de turisme

Turisme de masses o de qualitat. Segons els classifiquem funcionalment: esportiu, platja, muntanya, agroturisme, turisme rural, etc.

Per distincions socials: familiar, de tercera edat, segons la classe social (*holigans, Marbella-Jet*).

Segons les temporades: d'hivern, d'estiu.

4. Efectes del turisme

4.1. Econòmics:

La terciarització de la població i de les activitats econòmiques. Èxode rural, abandonament de l'agricultura de secà i expansió del regadiu i de la ramaderia a causa de la demanda urbano-turística.

Desenvolupament del sector de la construcció i els seus derivats.

Balança de pagaments: venda de productes interns, però importació d'altres d'externs per a satisfer les necessitats del turista.

Balança de capitals: entrada de divises, doblers al mercat productiu i de consum.

Inflació: augment per la molta demanda.

Dependència: monocultura turística.

Balearització: a les nostres Illes, d'on el terme agafa el nom, s'ha desenvolupat d'un model econòmic basat en una sola activitat econòmica col·lapsant el desenvolupament d'altres fonts de riquesa i provocant-ne la seva descapitalització.

4.2. Polítics i socials:

Envelliment i disminució de la població dels municipis no turístics.

Augment de la despesa pública: infraestructures.

Modificació de pautes de conducta: homogeneïtzació (a més d'altres agents com la TV...).

Mimetisme, per exemple els hàbits de consum, canvi d'actituds morals (per exemple de vestir, bany *top-less*...).

Aparició de legislació per a controlar el fenomen turístic: Llei Cladera, Pla d'oferta turística.

Aparició de sentiments de xenofòbia, ús quotidià de termes com «guiuri», «gamba»...

4.3. Mèdio-ambientals:

Sobreexplotació dels recursos ambientals: sòl, aigua, energies, etc.

Aprofitament d'àrees verges: inversors al màxim rendiment.

Grups de pressió i denúncia, que encapçalen la demanda social per evitar aquests impactes.

Avaluacions d'Impacte Ambiental. Capacitat de Càrrega del medi en front al turisme.

Contaminació: l'atmosfera, la mar, els aquífers, acústica, deixalles, residus sòlids, incendis. Desplaçament de la flora i fauna autòctones.

5. Model territorial turístic. Gestió i futur del turisme

5.1. Model territorial pre-turístic

Societat tradicional agrària.

5.2. Model territorial post-turístic

Localització de l'activitat turística exclusivament al litoral, amb un desplaçament dels centres de producció i consum.

Macrocefàlia de Palma, per mor de la concentració de la població i les funcions urbanes (equipaments, transports exteriors, administració, etc).

Reconversió de la planta hotelera.

6. La programació didàctica de la temàtica turística

Els continguts desenvolupats ens serviren per a dur a terme l'experiència didàctica de desenvolupar aquest tema de «El turisme a les Illes Balears» per a dos grups de primer de BUP.

A continuació especificarem les condicions prèvies, objectius, activitats i material necessaris per al desenvolupament de la programació dins el primer curs del BUP actual, a l'assignatura «Geografia Humana i Econòmica del món actual».

Justificació i condicions prèvies

El present tema, «El Turisme», és el perfecte exemple dels temes que per falta de material ja elaborat no se sol donar a l'Ensenyament Mitjà. El present projecte de programació didàctica del tema del «Turisme» (dins l'àrea referida al sector terciari) va ésser pro-

gramat per a ésser dirigit (dins el currículum actual) als alumnes de primer i segon d'Ensenyament Mitjà (14 a 16 anys), al si de l'assignatura anomenada «Geografia Humana i Econòmica del món actual».

Objectius

Diferenciar l'acte considerable com a turisme.

Conèixer l'adscripció del turisme al sector dels serveis. Comprendre-ho.

Comprendre la seva importància a les nostres Illes, com a sector predominant.

Conèixer l'evolució històrica del fenomen.

Relacionar-ho amb l'evolució a Mallorca i els focus de sortida dels turistes.

Analitzar l'oferta turística, les tipologies i la seva distribució.

Conèixer el funcionament d'una explotació turística.

Conèixer les tipologies essencials de turisme. Relacionar-ho amb el seu coneixement a l'àmbit balear.

Analitzar i relacionar el fenomen turístic amb els seus efectes econòmics, polítics, socials i mediambientals tant a l'origen com la destinació dels desplaçaments.

Conèixer les acceptacions del terme balearització.

Comprovar i conèixer el fil conductor de tot el procés turístic.

Assimilar la idea de que s'ha de racionalitzar el negoci turístic, plantejar solucions factibles consensuades.

Activitats proposades

Lectura de definicions de turisme amb comentari a classe. Igual de l'oci.

Lectura dels sectors d'activitats de Gaston Bardet, establint els dedicats a l'activitat turística.

Anàlisi de la taula percentual de població activa i percentual de producte interior brut per cada sector.

Comentari a classe de la gràfica d'evolució d'afluència turística per illes i evolució de la capacitat hotelera al fil de l'explicació i història del turisme a les Illes Balears.

Anàlisi i comentari de la taula sobre l'evolució del nombre de turistes hostatjats a Mallorca des de 1950 a 1985. D'igual manera que l'anterior.

Anàlisi de taules de distribució de la població activa per sectors a Espanya i Balears. Seguir-ho amb la «enquesta» de la dels pares dels alumnes recomptant els que es relacionen amb el turisme.

Comentari amb gran grup de la taula de distribució dels turistes que arriben a les Illes, segons el seu lloc de procedència.

Anàlisi del mapa de distribució de la capacitat hotelera i del nombre de llits per zones a Mallorca.

Lectura de la taula d'evolució de la població activa als darrers 50 anys, comparant-la amb la d'evolució d'hostatjats.

Sortida de camp per a conèixer una àrea turística (preparada per al cas del terme municipal de Calvià), amb visita concertada a un hotel, per a donar a conèixer el seu funcionament. A l'estada a l'hotel es durà a terme un qüestionari per als empleats, donant suport així, als continguts impartits a l'aula.

Material necessari

* Fotocopies de:

Llistat de definicions dels principals conceptes.

Sectors activats d'en Gaston Bardet de QUINTANA, 1979, pp. 118 (Taula 0).

Taula de d'evolució de la distribució del P.I.B. i la P.A. PICORNELL, 1986, pp. 51.

Taula d'evolució de la distribució de la població activa per sectors de SORELL, FRAU (1988).

Evolució del nombre de turistes hospedats a Mallorca des de l'any 1950 al 1985 d'ORDINAS, SANCHEZ, inèdit, activat n. 8.

Distribució del turisme per nacionalitats segons la demanda hotelera a Balears taules procedents de ORDINAS, SANCHEZ, inèdit, activitat n. 9.

Gràfica de l'evolució de l'arribada de turistes per illes de PICORNELL, RIOS; SUREDA, 1986, pp. 121.

Vint atlas de les Illes Balears dels quals, principalment, es comentaran els mapes i gràfiques referits al turisme a la plana 34.

Mapes de distribució de la capacitat hotelera i nuclis turístics de les Illes Balears de PICORNELL, RIOS, SUREDA, 1986, pp. 120-121.

Periodització

Per ajustar-mos a les disponibilitats previsibles dins l'assignatura de «Geografia Humana i Econòmica del món actual» hem establert el nombre de sessions en sis, d'una durada

de cinquanta minuts per a desenvolupar les activitats i els continguts, a més d'una altra per a realitzar l'examen, inclosa mitja hora per a la redacció.

Tot i així pel fet d'orientar el treball com a projecte millorable (mitjançant el «feed-back» de després de l'avaluació), consideram la conveniència d'afegir una sortida d'un matí i dues conferències-col·loqui que ocuparien dues sessions més de cinquanta minuts i un dematí complet.

Avaluació i «feed back»

Aquesta activitat consistirà en la distribució entre els alumnes d'un text. Ells hauran de desenvolupar una redacció que ens donarà l'oportunitat d'avaluar, no només la seva capacitat de reacció del temari, sinó a més el seu grau d'assimilació del conjunt de fenomen turístic.

L'avaluació en fonamentarà en una prova de redacció, en què es podran consultar apunts, que vendrà limitada per l'extensió d'un foli i que constarà d'un encapçalament que es repartirà entre els alumnes i unes pistes que el professor dictarà per a orientar l'esquema. El professor assenyalarà i remarcarà que la redacció que es demana ha d'ésser sintètica i a ser possible orientada com a història dins el context més proper als alumnes, les Illes. Posteriorment a la realització de la redacció el professor aclarirà que només tindrà en compte la redacció per a pujar nota de l'examen, per altra part més memorístic. L'enunciat i les pistes de la redacció seran les següents:

Simulació del procés turístic

Resumeix SINTÈTICAMENT els passos que ha de seguir un habitant de Manchester (Anglaterra, Gran Bretanya) per venir a fer turisme a Mallorca. No t'oblidis d'explicar quins agents participen en el seu trasllat i com repercuteix el seu viatge i estància, a la societat, economia, política, ambient, etc., origen i de destí...

*Pistes: és un turista potencial? per què?
com s'assabenta del que li ofereix Mallorca?
per què tria Mallorca?
qui li gestiona el viatge i l'estància?
com es trasllada?
qui s'aprofita de les seves despeses?
de quins serveis gaudeix?*

L'examen constarà de dos temes, per exigència del seminari. S'avisarà els alumnes amb suficient antelació per a què puguin estudiar, i, per a més detalls, se'ls amenaçarà amb restar de l'ordre d'un a dos punts als que parlin o copiïn durant l'examen. Els apartats de l'examen són els següents:

1. Agents que gestionen i organitzen el turisme. Característiques.
2. Què és terciarització?
3. L'oferta turística.

Davant la nostra experiència en la posada en pràctica d'aquesta programació, és aconsellable en donar a triar dos dels tres temes enunciats.

Bibliografia

- BAILEY, P. (1986): *Didáctica de la Geografía*, Cincel, Madrid.
- BAUÇA I PÉREZ, M., CRESPI I RAMIS, F. i CRESPI I SOLER, B. (1988): *Impactes del turisme, econòmics, socials ambientals*, inèdit.
- BINIMELIS SEBASTIÁN, J. (1988): *Localització de les activitats turístiques. Programació didàctica*, inèdit.
- DÍAZ ÁLVAREZ, J. (1988): *Geografía del Turismo*, síntesis, Madrid
- DIVERSOS AUTORS (1979): *Atlas de les Illes Balears. Geogràfic, econòmic històric*, Diàfora, Barcelona.
- DIVERSOS AUTORS (1987): *Llibre blanc del turisme a les Illes Balears*, Govern Balear-UIB, Palma.
- DIVERSOS AUTORS (1989): *Impactes sobre la societat i el medi ambient i les deseconòmies externes creades pel turisme*, Govern Balear-UIB, Palma.
- DIVERSOS AUTORS (1989): «Els impactes del turisme», a *El Mirall*, juliol-agost pp. 20-64, Obra Cultural Balear, Palma.
- DIVERSOS AUTORS (1989): «El turisme a Calvià», a *Entorn*, Ajuntament de Calvià, Calvià.
- MASCARÓ JAUME, A. (1988): *La Força del treball*, inèdit.
- GRAVES, J.N. (1985): *La enseñanza de la Geografía*, Visor, Madrid.
- ORDINAS MARCÉ, B. i SÁNCHEZ FONT, F. (1988): *Evolució històrica del turisme a les Illes Balears*, inèdit.
- PICORNELL BAUZÀ, C., RIOS MARTORELL, P. i SUREDA NEGRE, J. (1984): *Les Ciències Socials a la segona etapa d'EGB. Programació didàctica per a les Balears*, Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Palma de Mallorca, Palma.
- PICORNELL BAUZÀ, C. (1986a): «Turismo y paisaje en las islas Baleares (España)», a «Contemporary ecological-geographical problems of the Mediterranean», en *VII Symposium of the IGU Commission on environmental problems*, Palma de Mallorca.
- PICORNELL BAUZÀ, C., RIOS MARTORELL, P. i SUREDA NEGRE, J. (1986b): *Balears. Experiències didàctiques*, Anaya, Madrid.
- PICORNELL BAUZÀ, C. (1989): *El Turismo en las Islas Baleares*, inèdit.
- PICORNELL, C. i SEGUÍ, J.M. (1989): *Geografía Humana de las Islas Baleares*, Oikos-Tau, Barcelona.
- QUITANA PEÑUELA, A. (1979): *El sistema Urbano de Mallorca*, Moll, Palma de Mallorca.
- SORELL JUAN, J. i FRAU LLADÓ, C. (1988): *L'oferta hotelera*, inèdit.
- TERÀN, M., SOLÉ SABARIS, L. i VILA VALENTÍ, J. (1986): *Geografía General de España*, Ariel Geografía, Barcelona.
- VICENS I OBRADOR, C. i CAMPINS I LLABRÉS, B.: *La demanda turística a les Illes Balears*, inèdit.